

EESTI VABARIIGI LOOMISE MÕJU EESTLASTE RAHVUSLIKULE LIIKUMISELE KAUG-IDAS

Martin HALLIK ja Olaf-Mihkel KLAASSEN

Tartu Ülikool. Ülikooli 18, 50090 Tartu, Eesti

Riikliku iseseisvuse saavutamine ei olnud tähtsündmus mitte üksnes eestlastele kodumaal, vaid ka võõrsil, sealhulgas Kaug-Idas. 1918. aastaks oli Amuurimaal, Primorjes ja Mandžuurias välja kujunenud juba arvukas eesti asurkond. Pärast tsarismi kukutamist Venemaal 1917. aastal olid tekkinud Kaug-Idas esimesed eesti seltsid, kes säilitasid ja süvendasid kohalike eestlaste rahvuslikku ühtekuuluvustunnet. Neile lisandusid hiljem eesti rahvuskomiteed ja Eesti Vabariigi ofitsioossed esindused. Eestlaste rahvuslik liikumine omandas Kaug-Idas märkimisväärse jõu.

EESTI ASURKONNA TEKE KAUG-IDAS

Üksikud eestlased, peamiselt meremehed, käisid Kaug-Idas juba 1860.–1870. aastatel.¹ Stabiilse eesti asurkonna kujunemine algas seal aga 19. sajandi lõpul.

Eesti püasjukate saabumises Kaug-Itta on täheldada kolme lainet, mille vahele mahtus kümneid üksikimmigrante. Esimese laine alguseks võib pidada 1889. aastat² ja see kestis 1890. aastate lõpuni. Sel perioodil tekkis eesti kogukond Habarovskis ja Vladivostokis ning eesti kalurikülad Primorje rannikul.³ Vladivostokki asus elama hilisem Eesti Vabariigi diplomaat Hans Lohk.⁴

Eesti asurkonna kujunemine Mandžuurias algas seoses Hiina Idaraudtee ehitamisega. Vastavalt Li–Lobanovi lepingule⁵ pidi raudtee ühendama Tšitaad

¹ Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 16.–19. sajandil ning kontaktid Eestiga. Tartu, 1994, 69–70.

² Past, E. Mereteedelt. Tallinn, 1940, 13.

³ Nigol, A. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu, 1918, 61.

⁴ Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 957, n. 8, s. 1812, l. 1–2.

⁵ Hiina poliitilise liidri Li Hongzhang'i ja Vene välisministri Lobanov-Rostovski vahel 22. mail 1896 sõlmitud leping, mis muutis Kirde-Hiina (Mandžuuria) faktiliselt Venemaa mõjusfääriks. Lepingu tekst: Inahara, K. Japan's Continental Policy. Tokyo, 1938, 21.

Vladivostokiga läbi Kirde-Hiina. Raudtee halduskeskuseks planeeriti Harbiin, mis tollal oli vaid väike küla. Sinna asusidki 1898. aastal elama esimesed eesti püasasukad, kes olid valdavalt seotud raudtee ehitamise ja eksploateerimisega.⁶

Eestlaste teine laine siirdus Kaug-Itta Vene–Jaapani sõja ajal (1904–1905) ja sellele järgnenud aastatel. Ajaloolase Peeter Laili andmetel mobiliseeriti sõja-aastail Vene armeesse kokku 8200–8350 eestlast.⁷ Enamik neist olid talupojad, kuid sõjatandril töötas arstina ka Tartu ülikooli kasvandikke, nagu Friedrich Karl Akel, Richard Aavakivi-Espenstein, Hans Lohk ja Hans Leesment.⁸ Nii mitmedki sõjas osalenud eestlased jäid rahu sõlmimise järel Mandžuuriasse elama. Eesti asurkond laienes ka Primorjes, kus mitukümmend perekonda leidis alalise eluaseme Vladivostokist Korea piirini.⁹

Eestlaste kolmanda laine tulek Kaug-Itta oli seotud bolševike võimupöördega Venemaal ja sellele järgnenud kodusõjaga. Tuhanded Venemaa eestlased olid sunnitud oma kodud jätma ja põgenema, kes enamlaste, kes bandiidijõukude eest. Kaug-Idas loendati 1921. aastal eesti rahvusest põgenikke 884.¹⁰ Nende hulka polnud arvatud kümmekond eestlast Jaapanis. Viimane migratsiooniline Kaug-Itta erines põhimõtteliselt kahest esimesest. Enne Esimest maailmasõda siirduti Kaug-Itta peamiselt majanduslikel või teenistuslikel kaalutlustel. Bolševike võimuletulek ja kodusõda Venemaal tõstsid esiplaanile poliitilised põhjused. Nimeetatud sündmused ja Eesti Vabariigi loomine 1918. aastal määrasid ka Kaug-Ida eesti asurkonna edasise arengu.

EESTI SELTSIDE ASUTAMINE JA NENDE TEGEVUS KAUG-IDAS

Kuni 1917. aastani hoidsid eesti vaimu Kaug-Idas ülal kaks eesti kooli Primorjes ja üsnagi mõõdukas seltskondlik läbikäimine. Puudus organiseeriv ja ühendav keskus. Siiski ei unustatud eesti keelt ja eesti meelt. Tsarismi kukutamine Venemaal andis positiivse impulsi Harbiini ja Vladivostoki eestlaskonna koondumisele rahvusluse ja demokraatia lipu alla.

Harbiinis rajati 26. märtsil (8. aprillil) 1917 **Mandžuuria Eesti Selts**.¹¹ Lan-hai-bai pseudonüümi all kirjutanud kohaliku eestlasest loomaarsti Johannes

⁶ Sütt, J. Kaug-Ida eestlaste elu. – Välis-Eesti Almanak, 1932, 10, 12.

⁷ Lail, P. Eestlased Vene-Jaapani sõjas 1904.–1905. a. Diplomitöö. Tartu, 1987, 35. Käsikiri TÜ Ajaloo osakonna arhiivis.

⁸ Uudised, 1904, 26. apr.; Postimees, 1904, 3. veebr.; ERA, f. 957, n. 8, s. 1812, l. 1.

⁹ Nigol, A. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, 61.

¹⁰ ERA, f. 43, n. 1, s. 9, l. 182. Teistel andmetel ulatus 1921. aasta sügisel eesti põgenike arv Kaug-Idas 1010-ni (ERA, f. 1585, n. 1, s. 197, l. 11–12).

¹¹ ERA, f. 43, n. 1, s. 56, l. 89. Seltsist lähemalt: Klaassen, O.-M. Mandžuuria Eesti Selts. – Kleio, 1988, 1, 64–66.

Kooli arvates pidi selts täitma peamiselt nelja funktsiooni: edendama “Eesti meelt ja riigimõtet”, informeerima ajakirjandust Eesti probleemidest, tutvustama Eestit Kaug-Idas ning lükkama ümber vääртеateid Eesti ja eestlaste kohta.¹²

Mandžuuria eesti kogukond, kuhu tollal kuulus umbes 50 inimest¹³, oli sotsiaalselt koosseisult heterogeenne. Mandžuuria Eesti Seltsi asutasid arst William Reni, Vene–Aasia Panga¹⁴ ametnikud Leonhard Murs ja Johannes Sütt, mehaanik Gustav Pedai, trükkal Eduard Sallum, postiametnik Johannes Ruben, maalikunstnik Johanna Roosi, ohvitser Aleksander Weidermann ja õpilane Alide Saukas.¹⁵ 1922. aasta sügisel oli Mandžuuria Eesti Seltsil 30 tegevliiget Harbiini tolle aja 100 eestlasest.¹⁶

Mandžuuria Eesti Seltsi esimeheks valiti William Reni (Rehni), kes oli sündinud Tartus 7. oktoobril 1882. 1908 oli ta lõpetanud Tartu ülikoolis arstiteaduskonna¹⁷ ning saanud 1913 meditsiinidoktori kraadi. Leiba teenis 1914–1929 Harbiini Punase Risti hospitali arstina¹⁸, olles ühtlasi ka Jaapani Punase Risti konsultant. Eestisse naases 1930. aastal.¹⁹

Selts kujunes eestlaste rahvusliku liikumise keskuseks Kirde-Hiinas. Juhtkond püüdis organiseerida tegevust nii, et kohaliku eestlaskonna isamaalisus säiliks ja tugevneks. 1918. aastal kirjutas võõrsile rännanud eestlaste rahvusliku elu juhtivaid korraldajaid Samuel Sommer: “Kodumaatundmus on rahvuslisele iseteadvusele aluseks. Viimase sügavust võime just esimese kõvadusega mõõta.”²⁰ Mandžuuria eestlaste liidrid pidasid seda silmas.

Selts tellis Eestist ajalehti, raamatuid ja õpikuid. Nende baasil loodi raamatukogu, kavatseti avada kool ja korraldati eesti keele kursusi, et värskendada emakeele tundmist. Kutsuti ellu naiskomitee, kes hakkas tegelema puudust kannatavate eestlaste abistamisega. Tehti korjandusi inimeste sõiduks kodumaale. Suurt tähelepanu pöörati Eesti Vabariigi aastapäeva pidulikule tähistamisele. Seltsi juures tegutses laulukoor, kes esitas rahvuslikke laule nii avalikel muusikaõhtutel kui ka kitsamas ringkonnas: jõulu- ja perekonnaõhtutel, väljasõitudel ja koosviibimistel.²¹

¹² Lan-hai-bai. Eesti kolonistid Hiinas. – Päevaleht, 1921, 10. veebr.

¹³ Postimees, 1921, 28. veebr.

¹⁴ Vene–Hiina Panga ja Põhja-Jaapani ühinemisel tekkis 1910. aastal Vene–Aasia Pank (Willoughby, W. W. Foreign Rights and Interests in China, I. Baltimore, 1927, 421).

¹⁵ ERA, f. 43, n. 1, s. 56, l. 89–90.

¹⁶ Samas, l. 89.

¹⁷ Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 402, n. 1, s. 22463, l. 2, 10.

¹⁸ EAA, f. 402, n. 1, s. 22464, l. 23–25, 27.

¹⁹ Välis-Eesti tegelased. Tallinn, 1939, 89; Eesti riigi avaliku kultuuri tegelased 1918–1938, I. Tallinn, 1939, 230.

²⁰ Sommer, S. Sissejuhatusesks. – Nigol, A. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, 12.

²¹ ERA, f. 43, n. 1, s. 56, l. 58–61.

Mandžuuria Eesti Selts eksisteeris eestlaste rahvusliku elu keskusena kuni 1926. aastani.²² Siis ta suleti kohalike võimude poolt Nõukogude Liidu valitsuse surve all.²³ Selts taastas oma tegevuse Harbiini Eesti Seltsi nime all 1934. aastal.²⁴

Samal aastal Mandžuuria Eesti Seltsiga asutati ka **Vladivostoki Eesti Selts**. Selts seadis oma eesmärgiks ühenduse pidamise kodumaaga, liikmete majandusliku järje toetamise ning poliitiliste ja kultuuriliste püüdluste koondamise.²⁵ Hans Lohk juhtis seltsi selle loomisest kuni ajani, mil ta sai 1919. aasta lõpul Eesti esindajaks (*chargé d'affaires*'iks).²⁶ Hiljem oli esimeheks Rudolph Johannes Grünberg (eestistatult Ramma), kes oli ametilt ärimees.²⁷

Ajapikku koondusid väga paljud Kaug-Ida eestlased Vladivostoki Eesti Seltsi ümber. 1920. aasta algul oli neid umbes tuhatkond²⁸, kellest vaid ligi 300 olid seltsi liikmed²⁹. Eestlased, kes elasid Vladivostokist eemal, palusid end seltsi liikmeks võtta, teatades sellest palvest tavaliselt kirja teel ning tihti ühes sooviga saada Eesti pass.³⁰ Eesti Selts korraldas tuluõhtuid, et saada raha oma eesmärkide teostamiseks. Ühe seesuguse õhtu kavas olnud oksjonil tekitas väga suurt huvi ja elevust Eesti rahatäht, mis oli sealkandis haruldus. Viiemargane rahatäht müüdi 7000 rubla eest. Tegu oli nendes oludes hiigelsummaga, sest keskmine kuupalk oli 10 000–15 000 rubla ning nael saia maksis 25 rubla.³¹ Selts oli 1920. aastal finantsiliselt võrdlemisi heal järjel ja aitas suurel määral kanda Eesti esinduse kulusid.³² Kuid seltsi aktiivne tegevus rauges siiski õige pea. H. Lohk kurtis juba märtsis³³ ning kordas juunis 1921 oma kirjas välisministrile³⁴, et Vladivostoki Eesti Seltsist ei ole suurt midagi järele jäänud ja et üldine moraal on eestlaste seas langemas. Seda väidet kinnitavad ka seltsi halvenenud majandusolukord

²² ERA, f. 957, n. 3, s. 495, l. 6. Teistel andmetel suleti Mandžuuria Eesti Selts juba 1925. aastal (ERA, f. 957, n. 3, s. 498, l. 122).

²³ Vastavalt Nõukogude Liidu ja Hiina vahel 31. mail 1924 sõlmitud lepingule ei tohtinud Hiina lubada oma territooriumil tegutseda organisatsioonidel ja gruppidel, mis olid vaenulikud teise lepingupoole suhtes. Lepingu tekst: Документы внешней политики СССР, VII. Москва, 1963, 331–335.

²⁴ ERA, f. 853, n. 1, s. 3, l. 18.

²⁵ ERA, f. 43, n. 1, s. 30, l. 191.

²⁶ Välis-Eesti tegelased, 59.

²⁷ ERA, f. 957, n. 3, s. 498, l. 122.

²⁸ Kaja, 1920, 23. juuni.

²⁹ ERA, f. 73, n. 2, s. 2, l. 4.

³⁰ ERA, f. 43, n. 1, s. 27, l. 1–2.

³¹ Kaja, 1920, 23. juuni.

³² ERA, f. 43, n. 1, s. 30, l. 122.

³³ ERA, f. 957, n. 11, s. 458, l. 63.

³⁴ ERA, f. 957, n. 11, s. 877, l. 1.

ning segadused kojusõidurahadega.³⁵ Mitmed seltsi liikmed süüdistasid Lohki kojusõidurahade ebaõiges kasutamises, mistõttu Lohk ei osalenud seltsi tegevuses pikka aega.³⁶ Selts võttis selle probleemi päevakorrast maha alles mais 1921, leides, et süüdistused pole piisavalt põhjendatud.³⁷ Abi eestlaste Eestisse sõiduks oli mõnda aega olnud üks seltsi põhitegevussuundi, kuni sellest juunis 1920 loobuti ning seni seltsi juurde kuulunud Kojusõidu Komitee muutus iseisvaks komiteeks Eesti esindaja juures.³⁸ Eesti diplomaatiline esindaja nägi ka hiljem suurt vaeva transpordiküsimustega, sest riigil polnud raha eestlaste repatrieerimiseks.³⁹

Kolmas eestlaste selts Kaug-Idas asutati mõni aasta hiljem Shanghais, selles "Ida Chicagos", kus saksa kirjaniku Arthur Holitscheri sõnade järgi valitses "luksuse, puuduse ja kõrkuse, hirmu, upsakuse, varitsemise ja enesealandamise fantastiline virvarr."⁴⁰ Eestlaste koloonia Shanghais hakkas kujunema 1919. aastal, peamiselt Mandžuurias tulnud põgenikest. Sama aasta kevadel Shanghais läbisõidul viibinud Bernhard Linde hindas sealsete eestlaste arvu paarikümnele.⁴¹ 1920. aasta lõpul oli seal juba 70 eestlast ja nad otsustasid luua oma seltsi. **Shanghai Eesti Selts** asutati 19. detsembril 1920.⁴² Seltsi esimeheks valiti Harbiinist hiljuti Shanghaisse kolinud Arthur Nortots (Noortoots).⁴³

Shanghai Eesti Seltsil oli oma eripära võrreldes nimekaimuga Mandžuurias. Üldised tegevusvormid olid analoogilised: perekonna- ja tantsuõhtud, jõulude ja jaanipäeva tähistamine, väljasõidud Shanghai ümbruse loodusesse, laulukoori tegevus jms.⁴⁴ Suure entusiasmi võeti vastu teade Eesti Vabariigi tunnustamisest *de iure* 1921. aastal.⁴⁵ Samal ajal tekitas raskusi liikmeskonna suur voolavus (1921. aastal lahkus seltsist ühel või teisel põhjusel 21 liiget), samuti läbi- rändajatele mõeldud varjupaiga töö korraldamine.⁴⁶

Shanghai Eesti Seltsil olid kontaktid eestlastega üle kogu Hiina. See võimaldas tal 1922. aastal koostada Hiinas (välja arvatud Mandžuurias) püsivalt elavate eestlaste nimekirja. Sinna oli kantud 93 isikut, kõik üle 16 aasta vanad, kes

³⁵ ERA, f. 43, n. 1, s. 30, l. 140, 150.

³⁶ Samas, l. 268.

³⁷ Samas, l. 160.

³⁸ Samas, l. 131.

³⁹ ERA, f. 957, n. 11, s. 458, l. 18.

⁴⁰ **Holitscher, A.** Das unruhige Asien. Reise durch Indien–China–Japan. Berlin, 1926, 247, 253.

⁴¹ **Linde, B.** Tõusva päikese mailt. Tallinn, 1925, 83.

⁴² Postimees, 1921, 21. veebr.

⁴³ ERA, f. 1831, n. 1, s. 105, l. 6.

⁴⁴ ERA, f. 43, n. 1, s. 54, l. 39.

⁴⁵ Päevaleht, 1921, 20. apr.

⁴⁶ ERA, f. 1831, n. 1, s. 105, l. 5.

resideerisid kokku 10 linnas.⁴⁷ Nimekirjas olid ka Kaug-Idas töötavad eesti mere-
mehed, kelle alaliseks elukohaks oli mõni Hiina sadam.

EESTI RAHVUSKOMITEED KAUG-IDAS

Lähtepunktiks eesti rahvuskomiteede tekkimisele Kaug-Idas oli Samaara Eesti Komitee loomine Volga ääres 1918. aasta suvel. Selle ja hiljem Omski (Siberi) Eesti Rahvuskomitee⁴⁸ juhiks oli Tartu ülikooli kasvandik Bernhard Linde.⁴⁹ Linde oli sündinud 23. märtsil 1886 Järvakandis talupidaja pojana. Lõpetanud Treffneri gümnaasiumi, astus ta 1908 Tartu ülikooli juurat õppima, kuid laskis end peatselt üle viia ajaloo-keeleteaduskonda. Ta eksmatrikuleeriti 1916. Selleks ajaks ei olnud Linde oma õpingutega veel lõppjärku jõudnud. See võis tuleneda ka tema suurest ühiskondlikust aktiivsusest. 1910. aastast oli ta spordiselts Taara liige, alates 1912. aastast Noor-Eesti liige.⁵⁰ Revolutsiooni päevil sattus ta Siberisse ning sai seal Samaara Eesti Seltsi esimeheks.⁵¹ Kaug-Ida poliitilise olukorra muutumise tõttu otsustas ta naasta Eestisse ning astuda uuesti Tartu ülikooli 1925. aastal.⁵²

B. Linde oli ka **Shanghai Eesti Rahvuskomitee** asutamise initsiaator. Oodates koju sõidu võimalust osales ta 3. mail 1919 Shanghai eestlaste koosviibimisel, kus otsustati luua eesti selts (see jäi tollal siiski loomata) ning selle juurde eesti komitee.⁵³ Viimase asutamine sai teoks 4.–5. (18.) mail.⁵⁴

Shanghai Eesti Rahvuskomitee formuleeris oma ülesanded järgmiselt: “1) Toetada kodumaa vabaduse võitlust sellega, et siinse Eesti seltskonna nimel väljamaa ja Hiina esindajatelt Eesti rahva liikmete iseseisvuse tunnistust nõuda; 2) Siberi Eesti seltside ja Hiinamaal elavate eestlaste vahel ühendust alal hoida ja 3) Eesti rahva liikmetele, kes siit läbi sõidavad, nõu ja juhatusega abiks olla.”⁵⁵

Shanghai Eesti Rahvuskomitee (esialgse nimetusega Shanghai Eesti Asunike Komitee) esimeheks valiti Vene–Aasia Panga ametnik Alfred Ruthe, aseesimeheks samas pangas teeniv Walter Ruthe, sekretäriks ühes laevafirmas raama-

⁴⁷ ERA, f. 43, n. 1, s. 54, l. 147.

⁴⁸ Siberi Eesti Rahvuskomiteed nimetati mitmeti.

⁴⁹ ERA, f. 957, n. 1, s. 8, l. 55–57.

⁵⁰ EAA, f. 2100, n. 1, s. 7805, l. 5, 8, 15, 19, 37.

⁵¹ Uus Eesti, 1936, 3. apr.

⁵² EAA, f. 2100, n. 1, s. 7805, l. 70.

⁵³ **Linde, B.** Tõusva päikese mailt, 117.

⁵⁴ Tallinna Teataja, 1921, 5. mai; ERA, f. 1583, n. 1, s. 114, l. 10.

⁵⁵ ERA, f. 1583, n. 1, s. 114, l. 25.

tipudajana töötav August Rosenberg ja abisekretäriks Harbiinist Shanghaiisse kolinud maalikunstnik Johanna Roosi.⁵⁶

Shanghai Eesti Rahvuskomitee oli algusest peale poliitiline organisatsioon, esindades Hiina eestlaste rahvusliku liikumise poliitilisi huve ja taotlusi. Juba varsti pärast moodustamist hakkas komitee otsima kontakte Eesti Vabariigi valitsusega, tema esindusega Londonis ja suurriikide konsulaaresindajatega Shanghai. Organisatsiooni peamiseks taotluseks oli Eesti Vabariigi ametliku esindaja määramine Shanghaiisse⁵⁷, kus ta oleks lootuste kohaselt kindlustanud eestlastele õigusliku kaitse. Vene impeeriumi kodanikena olid eestlased nautinud Hiinas eksterritoriaalsust.⁵⁸ Eesti Vabariigi väljakuulutamine oli loonud uue juriidilise situatsiooni. Kuna Hiina ei tunnustanud Eesti Vabariiki⁵⁹, Venemaal oli aga olukord segane, siis olid eestlased praktiliselt kaitsetud Hiina iganenud õigussüsteemi ees.

Shanghai Eesti Rahvuskomitee ei saavutanud Eesti Vabariigi esindaja määramist Hiinasse, küll aga Eesti kodanike *pro forma* kaitse Suurbritannia konsulite poolt.⁶⁰ Kerkis üles Eesti kodakondsuse tõestamise küsimus. Selle lahendamiseks hakkas Shanghai Eesti Rahvuskomitee väljastama nn. rahvustunnistusi.⁶¹ Suurbritannia välisministeerium (*Foreign Office*) andis oma esindajatele Hiinas korralduse aktsepteerida neid rahvustunnistusi.⁶² Shanghai Eesti Rahvuskomitee katse saada tunnustust Eesti Vabariigi aukonsulaadina lõppes aga Eesti valitsuse vastuseisu tõttu nurjumisega.⁶³

Shanghai Eesti Rahvuskomitee tegi kohalikest oludest hoolimata ära märkimisväärse töö eesti rahvusliku liikumise edendamisel Hiinas. 1922. aasta alguseks oli ta oma ülesanded täitnud ja tema edasine funktsioneerimine polnud vajalik. 15. veebruaril 1922 lõpetas komitee tegevuse.⁶⁴

---

⁵⁶ ERA, f. 957, n. 11, s. 156, l. 11.

⁵⁷ See taotlus oli esmakordselt formuleeritud Shanghai Eesti Rahvuskomitee kirjas 8. juunist 1919 Eesti Vabariigi välisministeeriumile. Kiri saadeti teele B. Lindega (ERA, f. 1583, n. 1, s. 114, l. 43).

⁵⁸ Eksterritoriaalsus oli Hiinas nende riikide kodanikel, kellel olid Hiinaga lepingulised suhted (**Franklin, W. McH.** Protection of Foreign Interests. A Study in Diplomatic and Consular Practice. Washington, 1946, 13).

⁵⁹ Eesti Vabariik sai Hiinalt *de iure* tunnustuse 17. augustil 1923 (ERA, f. 957, n. 11, s. 33, l. 62).

⁶⁰ ERA, f. 1583, n. 1, s. 114, l. 8.

⁶¹ Samas, l. 39. Omaniku foto ja komitee pitsatiga varustatud tunnistus kinnitas Eestis sündimist, eesti rahvusse kuulumist ja Shanghai Eesti Rahvuskomitees arvele võtmist.

⁶² ERA, f. 1583, n. 1, s. 114, l. 17.

⁶³ Samas, l. 9. Shanghai Eesti Rahvuskomitee esitas vastava palve välisriikide konsulitele Shanghai 5. juunil 1919 (ERA, f. 1583, n. 1, s. 396, l. 27).

⁶⁴ ERA, f. 43, n. 1, s. 54, l. 4, 62.

Kui Shanghai Eesti Rahvuskomitee suutis nii mõndagi positiivset korda saata, siis Mandžuurias oli märksa keerulisem olukord. Sealne eestlaskond, mis pidevalt täienes põgenikega Siberist, oli oma poliitilistelt tõekspidamistelt tunduvalt heterogeensem kui Kesk-Hiina eesti kogukond. Mandžuuria eestlaskonnas valitses kolmesugune suhtumine Eesti Vabariigi loomisse. Üks osa eestlasi, nn. käremeelsed rahvuslased, tervitas entusiastlikult Eesti iseseisvuse sündi ja nõudis resolootseid samme Kaug-Ida eestlaste huvide kaitseks Hiinas, arvestamata sealjuures seaduslikkust ja noore Eesti Vabariigi poliitilisi võimalusi. Teine osa eestlasi, nn. leiged rahvuslased, pooldas samuti Eesti sõltumatus väljakuulutamist, kuid soovitas hoiduda tormakatest sammudest ja mitte nõuda Eesti Vabariigi valitsuselt rohkemat, kui ta suudab. Kolmas osa eestlasi tunnistas end enamlasteks, mõistis hukka “pursuide Eesti” ja tervitas bolševike võimupööret Venemaal. Erinevad poliitilised vaated takistasid eestlaste seltskondlikku läbikäimist ja organisatsioonilist ühinemist Mandžuurias.

Septembri lõpul 1919 kogunes rühm kohaliku eestlaskonna ja Siberi Eesti Komitee (Keskkomitee) esindajaid nõupidamisele, kus otsustati luua Siberi Eesti Rahvuskomitee Harbiini osakond, millest sai hiljem iseseisev **Harbiini Eesti Rahvuskomitee**. Osakonna loomine vormistati ametlikult 7. oktoobril. Esimeheks valiti loomaarst Johannes Kool, sekretäriks insener August Vares.⁶⁵

Harbiini Eesti Rahvuskomitee ülesanded olid sarnased Shanghai Eesti Rahvuskomitee omadega: rahvustunnistuste väljastamine, suhtlemine teiste eesti organisatsioonidega ja välisriikide konsulitega ning info kogumine ja edastamine.⁶⁶ Tema tegevust varjutasid aga algusest peale siselähkelid, eriti ideoloogilistes küsimustes. See viis juhtkonna korduvale vahetumisele ning lõpuks (1920. aasta mais) ka võistleva organisatsiooni – **Harbiini Ajutise Eesti Kodanike Komitee** – tekkimisele.⁶⁷ Viimane ei saavutanud aga poolehoidu ei Mandžuuria eestlaskonna ega võimude silmis. Peagi lakkas ta olemast. Mõningaid konsulaarfunktsioone täitnud Harbiini Eesti Rahvuskomitee tegevus lõppes seoses Johannes Sütile Eesti Vabariigi (mitteametliku) konsulaaragendi volituste andmisega 21. novembril 1920.⁶⁸

Mõnda aega eksisteeris Kaug-Idas veel üks eestlaste poliitiline organisatsioon – **Vladivostoki Eesti Komitee**. Poliitilisus oli just see aspekt, mis eristas Vladivostoki Eesti Komiteed Vladivostoki Eesti Seltsist.

Vladivostoki Eesti Seltsi eelkäijateks olid 1918. aasta suvel loodud Samaara Eesti Komitee eesotsas Willem Tiedemanni ja B. Lindega ning 1919. aasta mais Omskis loodud Siberi Eesti Rahvuslik Komitee, sealt taganeti bolševike peale tungi tõttu Vladivostokki. Enne Vladivostokki siirdumist oli tegeldud peamiselt

⁶⁵ ERA, f. 43, n. 1, s. 43, l. 3, 8.

⁶⁶ Samas, l. 11.

⁶⁷ Samas, l. 74–83.

⁶⁸ Samas, l. 135.

tšehhide kätte vangi langenud eestlaste vabastamise ning isikutunnistuste väljastamisega.⁶⁹ Vladivostoki komitee tegevus algas 19. juulil 1919. Esimeheks valiti W. Tiedemann.⁷⁰ Tähtsamaid ettevõtmisi oli loomulikult Eesti passide väljandmine ja sidemete loomine teiste riikide ametivõimudega.⁷¹ Pea- ja sõjaminister Konstantin Pätsi eitava seisukoha tõttu loobuti Vladivostokis katsest mobiliseerida Eesti rahvusväeüksusi. Neid oli hakatud organiseerima juba Samaaras.⁷² Kuid komitee tegutses vaid lühikest aega, sest vastavalt komitee loomisel tehtud otsusele lõppes tema funktsioon üheaegselt Eesti Vabariigi ametliku esindaja määramisega. Eesti Vabariigi ametliku diplomaatilise esindaja Hans Lohki ettepanekul sai komiteest talle nõu andev organ. Esindusele anti üle komitee vara ja kirjavahetus.⁷³ H. Lohkist sai W. Tiedemanni järel järgmine komitee esimees.⁷⁴

Lohk oli üks väljapaistvamaid tegelasi Kaug-Ida eestlaste hulgas. Ta oli sündinud 1. septembril 1867 Viljandis.⁷⁵ Arstidiplomi sai ta Tartu ülikoolist 1896.⁷⁶ Kaug-Itta läks 1898. aastal ning oli seal kuni 1923. aastani. Ta oli ühiskondlikult väga aktiivne inimene. Tema usinus oli koguni nii suur, et ta kaotas Vladivostokis oma töökoha arstina ning Pasteuri Instituudi direktorina.⁷⁷ Selles poleks midagi erilist olnud, sest Lohk töötas Eesti Vabariigi diplomaatilise esindajana, kuid tema ameti algusaegadel ei saanud ta riigilt palka.⁷⁸ Seetõttu võib väita, et Lohki puhul oli tegu tõelise entusiasti ja rahvuslasega.

EESTI VABARIIGI MITTEAMETLIKUD ESINDAJAD KAUG-IDAS

Eestlaste rahvustunde tugevdamise ja eesti rahvuslike organisatsioonide tegevuse seisukohalt etendasid Kaug-Idas olulist osa Eesti Vabariigi mitteametlikud esindajad.

Vajadus kaitsta eesti asunikke Kaug-Idas kerkis Eesti Vabariigi valitsuse ette 1919. aasta sügisel, kui Harbiinist ja Shanghaist saabusid kirjad ja telegrammid abipalvega. 16. septembril 1919 tegi välisminister Jaan Poska valitsusele ette-

⁶⁹ ERA, f. 957, n. 1, s. 8, l. 55–57; Tallinna Teataja, 1920, 27. apr.

⁷⁰ ERA, f. 43, n. 1, s. 3, l. 1.

⁷¹ Samas.

⁷² ERA, f. 957, n. 1, s. 8, l. 2–3.

⁷³ ERA, f. 43, n. 1, s. 3, l. 13.

⁷⁴ ERA, f. 957, n. 1, s. 8, l. 14.

⁷⁵ EAA, f. 402, n. 2, s. 15272, l. 5.

⁷⁶ EAA, f. 402, n. 2, s. 15273, l. 39.

⁷⁷ ERA, f. 957, n. 12, s. 181, l. 12.

⁷⁸ ERA, f. 957, n. 8, s. 1812, l. 17.

paneku asutada konsulaadid Shanghais ja Siberis või Jaapanis.⁷⁹ Tegelikkus korrigeeris seda ettepanekut. 13. detsembril otsustas välisministeerium anda Eesti Vabariigi esindaja volitused Vladivostokis H. Lohkile.⁸⁰ Viimasele teatati Londoni kaudu, et ta on nimetatud diplomaatiliseks asjuriks Kaug-Idas. Vastav telegramm jõudis pärale 22. detsembril ja Lohk asus oma ülesandeid täitma.⁸¹

H. Lohki positsioon Eesti Vabariigi diplomaatilise esindajana Kaug-Idas ei olnud tavapärane. Tema staatuse Eesti-poolne vormistamine viibis. Konsulipatendi sai ta alles 27. juunil 1921.⁸² Kaug-Ida valitsustest tunnustas teda ainult Primorje ajutine valitsus, kes oli Vladivostokis võimul aastail 1921–1922.⁸³ Kohaliku konsulaarkorpuse liikmeks sai Lohk Soome asekonsulina 1920. aasta juulis.⁸⁴ Tavatu juriidiline seisund avaldas mõju Lohki tegevusvõimalustele. Tema põhifunktsioonid Eesti Vabariigi esindajana olid: 1) ülevaate saamine eestlaste arvust ja olukorrast Kaug-Idas; 2) eestlastele juriidilise nõu andmine ja kaitse organiseerimine, sealhulgas Eesti Vabariigi passide ja kodakondsustunnistuste väljastamine; 3) selleks soovi avaldanud eestlaste Kaug-Idast lahkumise organiseerimine (transport, viisad ja muu); 4) Kaug-Ida eesti organisatsioonide (seltside, rahvuskomiteede) abistamine, informatsiooniga varustamine, dokumentide vormistamine; 5) lahkkelide ja vaidluste lahendamine Kaug-Ida eestlaskonnas.

H. Lohk võttis oma ülesandeid tõsiselt. Ta nimetas ametisse oma volinikud Amuurimaal kuues linnas ja Hiinas neljas linnas, mis olid eestlaste suuremad kogunemiskohad ja kuhu valgus juurde üha uusi põgenikke.⁸⁵ Jaapanis oli tema volinikuks Soome diplomaatiline esindaja Gustaf Yrjo Ramstedt.⁸⁶ Volinik Jaapanis oli vajalik mitmes mõttes. Lohkile oli teada antud, et Jaapani avalikkus on eestlaste suhtes vaenulikult meelestatud ning et Eesti passi asemel on targem võtta Inglise pass.⁸⁷ Eestlaste transpordiprobleemi lahendamisel oli Jaapanil oma asukoha tõttu oluline tähtsus, seepärast pidi Lohk olema aktiivne Jaapani suunal. Pealegi olid paljud, eriti käremeelsed rahvuslased lootnud abi ja kaitset eest-

⁷⁹ ERA, f. 31, n. 1, s. 42, l. 28–29. J. Poska ettepanek käsitles väliseestlaste probleemi laiemalt ja nägi ette nende mitmekülgse abistamise.

⁸⁰ ERA, f. 957, n. 11, s. 26, l. 296–297.

⁸¹ ERA, f. 43, n. 1, s. 109, l. 1.

⁸² ERA, f. 957, n. 11, s. 877, l. 134; n. 12, s. 181, l. 60.

⁸³ ERA, f. 43, n. 1, s. 18, l. 65, 76, 77, 124.

⁸⁴ ERA, f. 43, n. 1, s. 9, l. 17.

⁸⁵ ERA, f. 957, n. 12, s. 181, l. 3–4.

⁸⁶ G. Y. Ramstedt, tuntud Soome orientalist, nimetati Soome diplomaatiliseks esindajaks Jaapanisse ja Hiinasse 1919. aastal. Eesti volitused järgnesid 15. juunil 1920 (ERA, f. 957, n. 11, s. 158, l. 14).

⁸⁷ ERA, f. 43, n. 1, s. 30, l. 106.

lastele Kaug-Idas just nimelt Jaapanilt.⁸⁸ Selline mõte kerkis päevakorda ka välisministeeriumis.⁸⁹ Jaapanilt küll diplomaatilist ega konsulaarkaitset riiklikul tasandil ei palutud, kuid Jaapani konsul olevat siiski näiteks Harbiinis eestlaste suhtes sõbralik ja abivalmis olnud.⁹⁰

Oma volinike abil kogus Lohk andmeid ca 3000 Kaug-Ida eestlase kohta, passid või muud isikut tõendavad dokumendid sai 13. augustist 1920 kuni 21. detsembrini 1921 1198 inimest.⁹¹ Lohkil oli suur kirjjavahetus. Tema tegevusaja jooksul Eesti Vabariigi diplomaatilise esindajana Vladivostokis (1919–1923)⁹² oli registreeritud 1687 kirja sissetulek ja 1676 kirja väljaminek.⁹³ Korrespondeerida tuli Eesti välisministeeriumiga, Eesti saatkondadega Euroopa maades, oma volinikega, välisriikide konsulitega Kaug-Idas, kohalike ametivõimudega ja teistega. Rohkesti tuli tegelda eesti põgenikele transpordi hankimisega.

Esinduse tööd häirisid korduvalt käremeelsete rahvuslaste (Aleksander Mauer, Johannes Kool, Arthur Nortots jt.) kaebused ja pretensioonid. Harbiini Ajutise Eesti Kodanike Komitee liidrid A. Mauer ja J. Kool üritasid, kuigi ilma kohalike eestlaste enamiku toetuseta, saada juhtpositsiooni Mandžuuria eestlaskonnas.⁹⁴ Nende pretensioonikust võimendasid Eestisse saabunud kirjad.⁹⁵ Isepäiselt tegutses Shanghai Eesti Rahvuskomitee esimees A. Nortots.⁹⁶ H. Lohkil oli raskusi enda kui Eesti Vabariigi volitatud esindaja tahte maksmapanemisega. Märkimist väärt on seejuures tema sihikindlus, otsustavus ja diplomaatiline lähenemisoskus küsimuste lahendamisel.

Kaug-Ida eestlaste rahvuslikus elus sai domineerivaks nn. leigete mõõdukas suund. 1922. aasta sügisel Kaug-Idas Nõukogude Venemaa võimu alla jäänud eestlaste saatus ei kujunenud kadestamisväärseks. Neid rõhusid vaesus, rahvustunde mahasurumine ja repressioonid. Hiina eestlaste olukord oli mõnevõrra parem. Eesti Vabariigi valitsus määras 1924. aastal Harbiini konsuliks Johannes Süti ja Shanghaisse Paul Heinrich Rumbergi, kes jäid küll ilma eksekvaaturita, kuid said siiski mõnel määral eestlaste huve Hiinas kaitsta, kuna neid tunnustasid välisriikide kohalikud esindajad.

⁸⁸ Tallinna Teataja, 1919, 11. detš.

⁸⁹ ERA, f. 957, n. 12, s. 342, l. 35–36.

⁹⁰ Tallinna Teataja, 1920, 27. apr.

⁹¹ ERA, f. 1, n. 2, s. 412, l. 1–27.

⁹² H. Lohk sulges Eesti Vabariigi esinduse Vladivostokis 19. detsembril 1922. aastal ja lahkus ise linnast 22. mail 1923. aastal (ERA, f. 43, n. 1, s. 111, l. 76; s. 4, l. 12).

⁹³ ERA, f. 43, n. 1, s. 103, 109, 111.

⁹⁴ ERA, f. 957, n. 12, s. 181, l. 118; f. 43, n. 1, s. 43, l. 74–82, 111–112.

⁹⁵ ERA, f. 1583, n. 1, s. 295, l. 1–2; Postimees, 1920, 13. ja 22. juuli; 1921, 21. nov.; Päevaleht, 1921, 10. veebr.

⁹⁶ Vt. ERA, f. 957, n. 12, s. 181, l. 119–121.

THE INFLUENCE OF THE CREATION OF THE REPUBLIC OF ESTONIA ON THE NATIONAL MOVEMENT OF ESTONIANS IN THE FAR EAST

Martin HALLIK and Olaf-Mihkel KLAASSEN

The first Estonian settlers came to the Far East (Priamur'e, Primor'e, Manchuria) at the end of the 19th century. Most of them were peasants, but among them were also railway employees, physicians, civil servants, etc. Many Estonians stayed in the Far East after the Russo-Japanese war of 1904-05 in which thousands of men from Estonia had participated. The best known of them was the physician William Artur Franz Reni.

The proclamation of Estonian independence in 1918 had a world-wide effect on Estonians who lived outside their native country. Everywhere most of them welcomed the establishment of the Republic of Estonia. This was also true about those Estonians who had settled in the Far East or had fled there from the Bolsheviks.

The Estonians in the Far East (a few hundred in 1917) began to organize their societies already after tsardom was overthrown in Russia at the beginning of 1917. They set up Estonian Associations in Kharbin and Vladivostok. They were enthusiastic about the new Russian regime and the new political situation in Estonia and hoped to better their living conditions. However, soon the Bolsheviks came to power in St. Petersburg and the whole situation began to change.

In 1918-19 about a thousand Estonian fugitives from European Russia and Siberia arrived in Manchuria and the Russian Far East. Many of them had lost their property and were without valid identification documents.

Estonian National Committees were organized in Shanghai, Kharbin, and Vladivostok (1919) to protect the rights of settlers and to issue authentic identity cards. In December 1919, the Estonian government appointed Dr. Hans Lohk as the official diplomatic representative to China and the Far East. He in his turn appointed as his representatives consular officials in the places where Estonians were concentrated.

The Estonians in China and Far East varied in their political opinions. One can distinguish three main directions of thought. There were the so-called hot-headed persons, who took up an enthusiastic attitude towards the Republic of Estonia but failed to take into consideration the real international situation and the opportunities of Estonia. The second group were the so-called lukewarm Estonians, who welcomed the independence of their homeland, but did not hope for very frequent contacts with Estonia. They preferred not to force the development of affairs. The third group consisted of persons with communist

ideals. They did not accept the “bourgeois Estonia” and did not want any contact with it.

The Estonian government approved of the moderate attitude towards the relation between Estonia and the Far Eastern political authorities.

The Estonian national organizations in the Far East could not survive for a long time as the Soviet regime was opposed to their activities. The Estonian diplomatic mission in the representatives of Dr. Hans Lohk ceased their activities. In 1925 the Estonian Association was liquidated in Manchuria.

However, the Estonian national movement in the Far East survived all the obstacles and lived up once more in China in the 1930s.